

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ОРГАНІЗАЦІЯ Й ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

У статті розглядається методико-педагогічна проблема організації й опрацювання навчального матеріалу в процесі формування комунікативно-когнітивної компетентності майбутніх філологів. Як основа комунікації виокремлюються ситуації, котрі містяться в базовому тексті. Пропонуються принципи опрацювання навчального матеріалу, які сприяють глибинному розумінню тексту.

Ключові слова: комунікативно-когнітивна компетентність, принципи опрацювання навчального матеріалу, методика діалогічної інтерпретації, аналіз тексту.

Головними визначальними чинниками організації матеріалу є цілі й умови навчання. Якщо прийняти їх за основу, то логічно постає можливість використання ситуацій як бази для організації навчального матеріалу. Ситуації становлять глобальний контекст спілкування циклу занять. Контекст утворюється текстом як основою формування комунікативно-когнітивної компетентності (далі ККК). Як цілісна концептуально та структурно інтегрована семіотична форма лінгвопсихоментальної діяльності мовця, діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури, текст вважається прагматичним посередником комунікації [9, с. 495]; складним, багатоаспектним утворенням, котре є як феноменом реальності, так і способом її відображення [11, с. 66], так би мовити "лінгвістичним Всесвітом" [6, с. 14]. Саме текст вважається головною одиницею комунікації, продуктом мовленнєвої діяльності, способом зберігання й передавання інформації, формою існування культури й відображення психічного стану індивіда [11, с. 66]. Тому ситуації, які становлять контекст спілкування, зосереджені в тексті, котрий певною мірою для студентів-філологів є моделлю реальної комунікації.

Сприймаючи текст, індивід, передусім, розпізнає: слова, словоформи та словосполучення, розрізняючи *три рівні значення* [13, с. 216]:

- 1) лексичне (семантичний зміст слів і словосполучень);
- 2) структурне (відношення між словами й частинами слів, порядок слів тощо);
- 3) соціокультурне (оцінка, яку реципієнт надає словам і словосполученням відповідно до установок власної культури), і встановлює смислові зв'язки в реченні та між реченнями, завдяки чому й досягається розуміння змісту тексту.

Такий рівень розуміння є доволі поверхневим, адже він не передбачає декодування авторського задуму, а, відповідно, й розкриття основного змісту і виведення на його основі глибинних смислів, закладених автором. Для глибинного розуміння, яке базується на декодуванні тексту, пропонується використовувати певні *коди* [1, с. 413-423]: код дій (характеризує послідовність дій); семантичний код (об'єднує ключові для розуміння тексту поняття); код культури (включає необхідні відомості про культуру певної епохи, потрібні для того, щоб думка продуцента могла бути зрозумілою для реципієнта); герменевтичний код (містить питання, які порушуються в тексті, а також можливі відповіді на них); символічний код (створює тло глибинних психологічних мотивів, що замкнене в тексті у прихованому вигляді).

Як система закодованих смислів текст існує у трьох основних відношеннях: 1) автор – текст; 2) текст – реципієнт; 3) текст – реальність [3, с. 177-179]. Це означає, що адресат не просто здобуває інформацію, зашифровану в тексті, він порівнює значення прочитаного зі своїм досвідом (життєвим і комунікативним), наявною інформацією та ментальним контекстом (знаннями). Здобуті у процесі опрацювання тексту значення, які сприяють розумінню твору, є, власне, когнітивними одиницями, які формують образ світу реципієнта, що створює орієнтовне підґрунтя для подальшої діяльності (пізнавальної, мовленнєвої, когнітивної, текстової), адже "засвоєння нової мови є переходом на новий образ світу" [8, с. 225]. Завдяки новому образу світу, в реципієнта формується "особлива перцептивна здатність осягати іншу ментальність, іншу стратегію й тактику життя, а отже й інший спосіб осмислення інформації" [12, с. 33].

Осягнення іншої ментальності, а відтак, адекватність і глибина розуміння тексту детермінується певними *умовами* [3, 98]:

- а) мнемічною: людина розуміє тільки те, що відповідає наявним у пам'яті еталонам;
- б) цільовою: якщо щось не відповідає експектаціям реципієнта, то першою реакцією зазвичай є нерозуміння;
- в) емпатичною: неможливо зрозуміти іншу людину, не вступивши з нею в особистісні стосунки через афективно-емоційне ставлення до об'єкта розуміння;
- г) ціннісно-нормативною: розуміння завжди ґрунтується на людському уявленні про належне.

Процес розуміння тексту можна порівняти з *матрицею*, яка складається з незаповнених клітин. Суб'єкт пізнання усвідомлює, що він щось розуміє, коли клітини матриці заповнені приблизно наполовину. Коли матриця заповнена на дев'яносто відсотків, він майже повністю розуміє текст. Якщо в матриці залишаються порожні клітинки, це означає, що розуміння є неповним [3, с. 231]. Виходячи з цього, можна припустити, що заповнення клітин матриці, а отже й глибина розуміння, залежать від багатства досвіду та широти знань реципієнта тексту. Таке трактування розуміння дозволяє розглядати його як процес, котрий складається з декількох послідовних *рівнів* [3, с. 140]:

- а) рівня "монтажу", коли текст ніби монтується у свідомості індивіда з речень, абзаців і розділів;
  - б) рівня перецентрування, що передбачає переміщення уявного центру ситуації від одного елемента до іншого, причому, найчастіше перебудова структури ситуації у свідомості допускає не лінійне, а стрибкоподібне переміщення її центру;
  - в) рівня формування концепту тексту, або його загального сенсу.
- Отже, розуміння є складним, багатоступінчастим, когнітивним процесом, спрямованим на тлумачення й інтерпретацію тексту. Воно опосередковується рефлексією, адже справжнє розуміння тексту – це завжди вихід за межі того, що в ньому безпосередньо висловлено, а відтак, сенс тексту завжди перевищує авторське розуміння.

Глибинне розуміння тексту й паралельне засвоєння мовних і мовленнєвих засобів висловлення його змісту і концептуальних смислів, закладених у ньому, забезпечуються всебічною обробкою тексту. Цей процес сприяє розвитку ККК суб'єктів пізнання й дозволяє виявити наявний рівень сформованості їхньої ККК. Обробка тексту має здійснюватися в аспекті комунікативно-когнітивного підходу до навчання мови й відповідати певним **принципам опрацювання навчального матеріалу**. Сформулюємо найголовніші з них:

1. Принцип інтерпретації (від лат. *interpretatio* – тлумачення, роз'яснення): інтерпретація є цілеспрямованою когнітивною діяльністю, яка має зворотній зв'язок з проміжними (локальними) та глобальними цілями інтерпретатора. Опорними пунктами інтерпретації є "віхи" – лексичні одиниці, конструкції, думки, на які індивід спирається під час інтерпретування тексту [7, с. 31]. У процесі формування ККК майбутніх філологів інтерпретація тексту спрямована на здійснення аналізу (мовного, мовленнєвого, стилістичного, концептуального, психологічного, герменевтичного тощо) шляхом всебічної обробки твору, реконструкції його глибинних смислів, засвоєння його інформації, а також мовних і мовленнєвих засобів її вираження. Інструментами інтерпретації можуть виступати:

- а) знання: мовні (знання лексики, граматики й фонетики виучуваної мови); мовленнєві (знання контексту / ситуації; ймовірного адресата; імплікацій тексту, ґрунтованих на інтеграції вербальних засобів із досвідом, фондом знань і ККК комунікантів, тощо); фонові (знання про світ); лінгвокультурологічні (знання конвенцій, норм, правил і максим спілкування);
- б) стратегії інтерпретування, які організують реальний процес інтерпретації та зв'язують між собою цілі й засоби інтерпретації.

2. Апперцептивний принцип. Індивід переходить від вражень до пізнання саме завдяки апперцепції. Вона використовується як родовий термін для опису тих ментальних процесів, за допомогою яких вхідна інформація співвідноситься з уже побудованою понятійною системою індивіда. Завдяки апперцепції, використовуючи власні інтелектуальні ресурси і форми мислення, людина зі сприйнятого перцептивного матеріалу може створити весь обсяг власних понять та уявлень, постійно збагачуючи свій ментальний простір і додаючи до нього нові поняття. Додавання нової інформації до вже відомої становить основу побудови концепту тексту в процесах його розуміння та продукування.

3. Когнітивний принцип. Він базується на перцептуальній різниці "фігура – фон". Цей принцип зв'язаний з перцептуальним виокремленням, яке лежить в основі інтуїтивно усвідомленою нерівноцінністю різних частин тексту: одні з них виступають як більш помітні, вирізненні чи значущі, а інші – як другорядні, фонові [7, с. 79]. У процесі сприйняття тексту концептуальні системи продуцента й реципієнта знаходяться у невірноваженому стані, що зумовлено декількома чинниками:

- 1) автентичністю тексту: це означає, що адресант (автор) має вищий рівень базових компетентностей порівняно з адресатом (студенти), а відтак сполучення мовних і мовленнєвих одиниць можуть бути не зрозумілими останнім;
- 2) соціокультурні явища, згадані в тексті, можуть виявитися незнайомими для адресата, що впливає на адекватність і глибину розуміння;
- 3) може мати місце невідповідність змісту, який адресант тексту передає певними мовними й мовленнєвими одиницями, тим смислом, котрі виводяться зі змісту адресатом через недостатність фонових знань, різницю в картинах світу, брак комунікативного і життєвого досвіду тощо. Вищезгадане означає, що "фігура" і "фон" можуть бути нерівноцінними для продуцента й реципієнта: те, що для автора є фоновим, може виявитись домінуючим для суб'єкта пізнання і навпаки. Таким чином, сприйняття й інтерпретація інформації апіорі не можуть бути адекватними, адже когнітивні процеси адресанта завжди епістемологічно багатші за адресатів.

4. Принцип орієнтування на когнітивний текстовий прототип (текстему). Реалізація цього принципу передбачає, передусім, адресованість тексту, необхідність врахування знань і рівня компетентностей адресата, конвенціоналізованості типів і жанрів текстів, які функціонують у певній мовній спільноті [7, с. 79]. Згаданий принцип діє в ході реалізації плану як когнітивної структури репрезентації

знань мовця про типову організацію тексту. Традиційно розрізняють типи текстів зв'язують із когнітивними структурами: опис – із фреймом, оповідання – зі схемою, аргументацію – з планом.

5. Принцип стимулювання ментальної образності мовлення, що сприяє формуванню, крім інших, і стилістичної компетентності суб'єктів пізнання. Вона є важливим складником ККК студентів-філологів. Розвиток ментальної образності може відбуватися, по-перше, за рахунок, рецептивних вправ, спрямованих на ідентифікацію й диференціацію мовних тропів у тексті, по-друге, через виконання рецептивно-репродуктивних вправ, які передбачають сприйняття та відтворення з певним видозміненням або трансформацією компонентів мовленнєвих зразків, і, по-третє, через застосування продуктивних вправ, які мають на меті створення власних мовленнєвих висловлювань на рівні мікро- й макротексту з використанням певних стилістичних засобів, де й виявляється ментальна образність суб'єктів пізнання.

6. Принцип спрямованості на розвиток когнітивних здатностей до структурування інформації. Структурування інформації передбачає, насамперед, її моделювання. Йдеться про ментальні, або концептуальні моделі (схеми, фрейми, скрипти, сценарії, моделі мереж тощо), які забезпечують перетворення вхідної інформації у свідомості індивіда у процесі пізнання. Інформація має бути чітко структурованою, класифікованою, категоризованою чи згрупованою, адже, як вважають психологи, "у свідомості група розглядається як одна одиниця" [10, с. 64]. Структурована інформація легше осмислюється, міцніше запам'ятовується, а відтак і швидше вилучається з пам'яті та відтворюється у когнітивно-комунікативному процесі.

7. Принцип реалізації когнітивних, інтелектуальних та епістемологічних стилів і стратегій. Він передбачає використання таких завдань, які стимулюють суб'єктів пізнання застосовувати преференційні підходи до розв'язання проблем залежно від власних когнітивних спроможностей та афективних особливостей. Саме стильове урізноманітнення сприятиме інсайту в процесі пізнання.

8. Принцип евристичності. Він означає осяяння / інсайт, або непередбачуваність інтерпретацій у процесі спілкування між адресантом і адресатом. Текст є джерелом різноманітної інформації, для розуміння якої реципієнту слід виявити максимальну гнучкість мислення. У процесі сприйняття твору індивід проходить етап попереднього орієнтування, під час якого він отримує інформацію про ситуацію й обирає певні варіанти розв'язання поставлених завдань. Вибір варіанту може бути результатом випадкового пошуку або раптового осяяння.

9. Принцип розвитку мовленнєво-розумової активності. Мотивом такої діяльності є усвідомлення проблеми та способу її розв'язання. Мовленнєво-розумова діяльність спрямована на проникнення в суть предмета чи явища, виявлення його особливостей, конструювання імпліцитних зв'язків між певними елементами тощо. Принцип розвитку мовленнєво-розумової активності при цьому полягає в тому, що завдання у процесі опрацювання тексту є комунікативними і когнітивними задачами різного рівня проблемності та складності. Вони покликані розвивати такі механізми мислення, як орієнтування в ситуації, прийняття рішень, визначення цілей, ймовірнісне прогнозування, антиципацію, ментальні комбінування й конструювання інформації тощо. Причому, чим більше самостійності виявляє індивід у ході розв'язання завдання, тим ефективнішим буде здійснення когнітивно-комунікативної діяльності. Отже, необхідно приділяти увагу саме розвитку самостійності мислення суб'єктів пізнання, в тому числі й у процесі обговорення проблем, коли з'являється потреба передати власні думки та почуття, оцінити вчинки персонажів, відстояти свою позицію тощо.

Таким чином, у процесі опрацювання навчального матеріалу слід спиратися на описані вище принципи, що сприятиме глибшому розумінню базового тексту та засвоєнню його мовних і мовленнєвих засобів, а відтак і формуванню ККК студентів – майбутніх філологів.

Оскільки концептуальна система, а, відповідно, й картина світу продуцента тексту (особливо, іншомовного), як правило, за своїми змістовими характеристиками суттєво відрізняється від концептуальної системи й картини світу студентів, то необхідний всебічний **аналіз тексту**, який передбачає вилучення з тексту інформації та її всебічну обробку, тобто первинне відтворення, інтерпретацію, а, відповідно, й апперцепцію та рефлексію, комунікативно-когнітивні маніпуляції з ним, творчу репродукцію в інваріантних умовах і наступне конструювання власних мовленнєвих творів. Фактично, з одного боку, така діяльність є пізнавальною, навчальною і комунікативно-когнітивною, а з іншого – текстовою, завдяки якій виникає ефект діалогу – "смісловий контакт, який базується на здатності партнерів зі спілкування до адекватного тлумачення комунікативних намірів" [5, с. 87]. Таку саму думку підкреслює й М. М. Бахтін: "чужі свідомості не можна споглядати, аналізувати, визначати як об'єкти, як речі – з ними можна лише діалогічно спілкуватись" [2, с. 320]. На думку вченого, саме завдяки мислячій людській свідомості й діалогічній сфері її буття можливе формування поліфонічної картини світу. Ця теза видається актуальною для "автентичного" і повноцінного існування в сучасному глобалізованому світі.

Для формування поліфонічної картини світу студентів-філологів і для всебічного аналізу й інтерпретації тексту, що є складним комунікативно-когнітивним процесом, зв'язаним з обробленням мовних, мовленнєвих, соціокультурних, аксіологічних і когнітивних компонентів мовленнєвого твору із семантичних, герменевтичних і концептуальних позицій, варто застосувати **методику діалогічної інтерпретації** – сукупність процедур аналізу тексту як знакового посередника дискурсу з урахуванням екстралінгвістичних чинників текстової комунікації й інтегративного принципу діалогічності.

Діалогічність розглядається як мережа взаємодії складників ситуації породження та розуміння тексту і передбачає врахування таких *аспектів*, як [9, с. 533]:

а) *гносеологічний* (складні епістемологічні стосунки автора й інтеріоризованого буття, тобто світу дійсності, усвідомленого людиною й етносом, реципієнта і буття, тексту і буття);

б) *мовний* (діалог людини й мови);

в) *культурно-історичний* (зв'язок тексту, особистісної свідомості автора й реципієнта з кодом культури в її розвитку в часі та просторі);

г) *комунікативний* (інтерактивна взаємодія автора-функції як текстового аналога відсутнього автора й гіпотетичного адресата з реальним реципієнтом);

д) *текстовий* (специфіка співвідношення персонажів тексту з авторською функцією та діалогом роздвоєної особистості героїв). Додамо до цього переліку ще й *когнітивний аспект*, який передбачає ментальну взаємодію структур свідомості автора тексту та його адресата, їхніх картин світу, що допомагає останньому проникнути в концептуальний світ автора й досягнути ідеї, закодовані в тексті.

Отже, можна констатувати, що опрацювання тексту здійснюється з трьох ракурсів:

1) продуцента тексту;

2) самого тексту (його головної ідеї, структури, функцій, стилістики, способу викладу, концепту, в якому конденсований основний зміст твору, підтексту тощо);

3) реципієнта тексту. (Пор.: "Мовлення складається з трьох елементів: із самого оратора, із предмета, про який він говорить, і лица, до якого він звертається". Аристотель).

Когнітивною основою моделі обробки тексту є *ситуація*, котра реалізується як "певний фрагмент світу", адже адресат розуміє текст у тому випадку, якщо йому зрозуміла ситуація, про яку йдеться. Когнітивний корелят такої ситуації, тобто те, що відбувається "в розумі людини", коли вона стикається з певною ситуацією, становить модель ситуації як типу репрезентації знань. Така модель містить не абстрактну інформацію про стереотипні події – як у ментальних моделях, фреймах чи сценаріях, – а "особистісне знання", яке знаходиться в розпорядженні індивіда відносно певної ситуації, а це знання є результатом попереднього досвіду, накопиченого в результаті взаємодії з подібними ситуаціями [4, с. 69]. Відтак, розуміння тексту й інференційні знання, виведені з тексту у процесі його обробки, також будуть мати особистісний характер.

Логіка перебігу когнітивних і комунікативних процесів у ході вилучення сенсу зі сприйманих інформаційних об'єктів реалізується на декількох рівнях: перцептивному, психологічному, лінгвістичному, концептуальному тощо. Фактично, опрацювання інформації передбачає, що процес сприйняття, розуміння, обробки, "пакування" й подальше використання інформації можна розкласти на етапи, кожен з яких є певною послідовністю операцій, здійснюваних суб'єктом пізнання. Ці етапи передбачають (рис. 1):

Рис. 1. Етапи опрацювання інформації

Відповідно до згаданих етапів, в актах сприйняття й розуміння тексту (через упізнання й декодування його одиниць, виокремлення значень, аналіз, інтерпретацію, рефлексію, реконструкцію, здійснення умовиводів, виведення знань, відтворення й творче використання мовних і мовленнєвих одиниць) студенти проходять шлях від поверхневих структур до глибинних, від значень до смислів, від явищ до суті, здійснюючи пізнання та формуючи власну ККК.

Формування ККК студентів – майбутніх філологів – є складним багатограним процесом, який вимагає застосування відповідної системи вправ, що є перспективою подальшого дослідження заявленої проблеми.

Використані джерела

1. Барт Р. От произведения к тексту // Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – С. 413–423.
2. Бахтін М. М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки. – Львів : Літопис, 1996. – С. 318–323.
3. Брудный А. А. Психологическая герменевтика: учебное пособие / А. А. Брудный. – М. : Издательство "Лабиринт", 1998. – 336 с.
4. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация: Пер с англ. / Сост. В. В. Петрова; Под ред. В. И. Герасимова; Вступ ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

5. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. – М. : Наука, 1984. – 268 с.
6. Звегинцев В. А. Язык и знание // Вопросы философии. – 1982. – № 1. – С. 64–72.
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей ред. Е. С. Кубряковой / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков и др. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
8. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – 3-е изд. – М. : Смысл; СПб. : Лань, 2003 – 287 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Солсо Р. Л. Когнитивная психология / Р. Л. Солсо. – М. : Тривола, 1996. – 598 с.
11. Тураева З. Я. Текст: структура и семантика: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 "Иностр. яз.". – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
12. Халеева И. И. "Лингвауни" – вклад в культуру мира / И. И. Халеева // Лингвауни : Третья международная конференция ЮНЕСКО. – М., 2000. – С. 38–45.
13. Rivers W. M. Teaching Foreign-Language Skills / W. M. Rivers. – Chicago : The University of Chicago Press, 1968. – 403 p.

Вовк Е. И.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНО-КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ: ОРГАНИЗАЦИЯ И ОБРАБОТКА УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА

В статье рассматривается методико-педагогическая проблема организации и обработки учебного материала в процессе формирования коммуникативно-когнитивной компетентности будущих филологов. В качестве основы коммуникации выделяются ситуации, содержащиеся в базовом тексте. Предлагаются принципы обработки учебного материала, способствующие глубинному пониманию текста.

Ключевые слова: коммуникативно-когнитивная компетентность, принципы обработки учебного материала, методика диалогической интерпретации, анализ текста.

Вовк О. І.

DEVELOPING COMMUNICATIVE AND COGNITIVE COMPETENCE: ORGANIZATION AND PROCESSING THE MATERIAL UNDER STUDY

The article deals with the problem of organization and processing the material under study while developing communicative and cognitive competence in future philologists. In the focus of attention is a text – a linguistic unit dialogically integrated into the semiotic universe of culture and reflecting psycho-mental activity of a speaker. It is considered to be an interagent of communication between an author and a recipient. A text comprises the situations that are looked upon as a basis for communication. In its turn a text is viewed by students as the model of communication. The processing of information contained in a text is stipulated by the corresponding principles that are conducive for a better understanding of its sense. Among these the following should be mentioned: the principle of interpretation, the principle of apperception, the cognitive principle, the principle of orientation on a cognitive textual prototype, the principle of stimulation of mental imagery, the principle of orientation on developing cognitive abilities of structuring information, the principle of realization of cognitive, intellectual and epistemological styles and strategies, the heuristic principle, the principle of stimulation of students' cognitive and mental activity.

Key words: communicative and cognitive competence, the principles of processing of information, methods of dialogical interpretation, analysis of a text.

Стаття надійшла до редакції 09.08.13

